

למשמעותה של "נורמה לשונית" בעברית בת-ימינו רפאל ניר

מקובל להגדיר "שפה" ככלי העיקרי שברשות האדם לניהול תקשורת. גישות מודרניות מדגישות שיש לראות את השימוש בלשון גם כצורה של התנהגות חברתית. יש המתארים את השימוש בשפה במונח "התנהגות לשונית" (Language Behavior), וכשם שכל התנהגות חברתית כפופה לנורמות המקובלות בחברה, כך גם ההתנהגות הלשונית. נשאלת השאלה, מה טיבן של נורמות לשון, ובמה הן נבדלות מנורמות אחרות המכוונות התנהגות חברתית, דוגמת נורמות של אכילה, של שיחה, של לבוש או של תסרוקת?

מקורה המילה "נורמה" בלטינית, ובה היא מציינת כלי מדידה של נגרשצורתו ריבוע. במשמעותה המטפורית, המקובלת בשיחה הסוציולוגי, נורמה חברתית היא דרך של "התנהגות טיפוסית" ממוצעת מבחינה סטטיסטית, המשמשת כמודל של חיקוי לבני החברה. נורמה כזו היא, מן הסתם, תלויה זמן ומקום, משקפת את הנוהגה רווחת על פיקריוניוים אמפיריים. אפשר לראותה כנורמה מנהיגית, המשקפת את המצוי. בצד התפיסה הזאת קיימת גם תפיסה אחרת של נורמטיביות, שעל פיה הנורמה קובעת את התקן המחיב. זוהי נורמה מסוג אחר, פוסקנית (פּוֹסְקִיפְטִיבִית), הנקבעת לא על פי המצוי, אלא "מלמעלה", מטעמו של גוף סמכותי. היא נועדה לקבוע את הרצוי.

כאשר מדובר על שימוש נורמטיבי בלשון בחברה הישראלית, הכוונה בדרך כלל לסוג השני. על פי הנורמות הפוסקניות נקבעים התקנים בתחומי לשון השונים: אוצר המילים, ההיגוי, הצורות, הדקדוק והכתיב. הגופים העיקריים המכתיבים את התקנים הללו הם האקדמיה ללשון העברית, משרד החינוך והתרבות וצה"ל. בצורה פחות ישירה מעורבים בקביעת תקני לשון גם רשות השידור והעיתונות המודפסת. אלה משפיעים על השימוש בשפה, וחלקם אף מעסיקים עורכים ויועצי לשון שתפקידם להחיל את התקנים על הטקסטים המושמעים או הנכתבים, כדי להבטיח הבעה לשונית "נכונה" (למשמעות המושג "נכונות לקסיקאלית" ראו: בארטש, 1987, עמ' 8-9).

התפיסה הפוסקנית המסורתית של קביעת תקנים בעברית הישראלית נוגעת בעיקר לדקדוק (תורת הצורות והתחביר) ופחות לאוצר המילים. הנורמה הזאת יונקת את סמכותה מהעברית הקלסית (מלשון המקרא ומלשון חז"ל). בתחום הדקדוק יש בעברית מסורת של טהרנות (פוריזם), שלפיה כל סטייה מן הכללים נחשבת ל"שגיאה". מצד אחר קיימת מתירנות יחסית לגבי התחום הלקסיקלי, כלומר לגבי השימוש באוצר המילים, הן מבחינת הצורה הן מבחינת המשמעות.

בעבר ניטש בין הבלשנים ויכוח על טיבם של התקנים החלים על השימוש בעברית הישראלית: האם יש להחיל עליה את כללי הדקדוק של לשון המקרא, או שמא יש לנהוג על פי העיקרון של "נקוט לשון אחרון", כלומר - לנהוג על פי המקובל בעברית הברורה-מקראית? בימינו התקבל העיקרון, שבכל הנוגע למערכת הצורות ואי להחיל עליה את כללי הדקדוק (נטיות הפועל והשם) של העברית המקראית, ואילו בכל הנוגע לתחביר יש להעדיף את מבנה המשפט הרווח בלשון חכמים (למשל, הימנעות מן השימוש ב"ו ההיפוך).

בתקופת התחייה של הלשון העברית הסתמכו קובעי התקנים של הדקדוק בעיקר על העברית הקלסית. עם זאת חסר היה (וחסר עדיין) מודל מפורט של "עברית תקנית" בכל תחומי הלשון. היה ברור שהעברית שבמקורות הכתובים אינה יכולה להיות מודל לשימוש בתחומי הגייה ואוצר המילים. בתקופה שבה תהליך ההחייה של העברית היה עדיין בעיצומו, התנהלו ויכוחים חריפים על דרכי הגייה הרצויות של העברית הישראלית. הוויכוח התמקד, כידוע, בשאלה אם לנקוט "הברה שכנזית" או "הברה ספרדית". התקן להגייה הרצויה, שגובש בוועד הלשון העברית בשנת תרע"ג (1913), התבסס בעיקר על מסורת הגייה הספרדית, והוא נועד לשמש כמודל לחיקוי לכלל ציבור דוברי העברית. אולם בשימוש הלשון בפועל התממש תקן זה רק בחלקו. במשך הזמן רווחו בקרב דוברי העברית שתי נורמות שונות של הגייה: "אשכנזית" ו"מזרחית". בימינו נורמות אלה נבדלות זו מזו רק במעט, בעיקר בהגיית העיצורים ח', ע'. שתיהן שונות מן התקן להגייה הרצויה של העברית, שקבע בשעתו ועד הלשון.

אשר לאוצר המילים - מקובל להניח ש"מילה תקנית" היא מילה המצויה במקורותיה של השפה העברית (במקרא, במשנה ובמדרשים או בטקסטים עבריים מימי הביניים), או מילה חדשה שנוצרה על פי כללי התצורה הקלסיים של הלשון. לכן פסלה, למשל, האקדמיה ללשון העברית את המילה מיסוי,

ובמקומה הוצעה השתמש בצירופים הטלת מיסים אוקביעת מיסים (לפי "למד לשונך", הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשנ"ד, עמ' 61). הנימוק היה שמילה זו לידתה בטעות, משום שנוצרה לכאורה מן השורש מס", שאינו קיים בעברית. מסיבה דומה נפסלה לשימוש גם המילה עיתוי. לעומת זאת נמצאה המילה תפנית כשרה לשימוש, משום שנוצרה במשקל "תקטיל", כמו המילה תבנית, המצויה במקרא.

על פי הנורמה הפוסקנית נפסל במקרים מסוימים השימוש בביטוי מסוים, משום שהוא נוצר בהשפעת ביטוי מקביל בלשון זרה, בעיקר באותם מקרים שקיימים ביטויים עבריים מקוריים המביעים משמעות זהה. לדוגמה, צירוף מקובל בעברית בת-ימינו לציון סיבה הוא כתוצאה מ-. ביטוי זה, למרות היותו שגור בפי רבים, נחשב ל"לא תקני", משום שאינו מצוי במקורות ונוצר כתרגום שאילה מן הביטוי האנגלי (שם, עמ' 100).

בלחץ המציאות הלשונית השתנתה במקצת הגישה הטהרנית וגברה בה ההתחשבות בנורמה המנהגית, כלומר בשימוש הרווח בפועל ("שבשתא-כיוון דעל-על"). ואכן, לפעמים מקבל השימוש במילה מסוימת "הכשר בדיעבד". מדובר במקרים שבהם המילה כבר נשתגרה בקרב הציבור וקשה לעקרה. כך, למשל, הכשירה האקדמיה ללשון העברית את השימוש במילה יישום. מילה זו נוצרה שלא על פי כללי התצורה בעברית (היא נגזרה, כביכול, מן השורש יש"מ, שאינו מצוי בעברית). התחליפים שהוצעו למילה כדי לבטא אותה משמעות (שימוש, החלה) לא נקלטו בשימוש הרחב במשמעות של 'אפליקציה'. נראה אפוא שלפעמים כוחה של המציאות הלשונית גדול עד כדי כך שהיא מכריעה גם בקביעת התקנים.

בתחום המורפולוגיה, כלומר במערכת הצורות, כללי התקן ברורים יותר מאשר בתחום הלקסיקאלי, משום שהם מבוססים על דקדוק לשון המקורות, ולא היה צורך לשנותם. זוהי מערכת סגורה שהשינויים החלים בה מועטים יחסית. אוצר המילים, לעומת זאת, הוא מטבעו מערכת פתוחה הקולטת בקלות יחסית מילים חדשות בהתאם לצורכי החיים המשתנים.

התקן הלשוני החל על השימוש באוצר המילים העברי מחמיר פחות מאשר זה שבתחום מערכת הצורות. מאז תחיית הדיבור העברי בשלהי המאה הי"ט חלו שינויים רבים במילון העברי שהיו מחויבי המציאות. ניתן להעריך את שיעור המילים החדשות שנקלטו בשימוש בעברית הישראלית במאה השנים

האחרונות ב-40% בערך מכללאוצר המילים (התבניות) המשמשות את הדוברים. מוסדות הלשון גילו פתיחות רבה במתן "הכשרים" למילים חדשות שנדרשו לצורכי תקשורת בחברה אוריינית מודרנית. אנשי ציבור, סופרים, ועד הלשון ואחריו האקדמיה ללשון תרמו לאוצר המילים העברי מספר ניכר של מונחים חדשים בתחומי החיים השונים, תוך שימוש בדרכי תצורה מגוונות.

הרחבת אוצר המילים כפופה גם היא לכללי התצורה המקובלים בלשון העברית, אולם גם הם עשויים להשתנות. אנו עדים כיום ליצירה גוברת של מילים חדשות בדרך של גזירה קווית, בניגוד לתצורה המסורגת (שורש + משקל), הרווחת במקורות (ניה, 1993). יצירה קווית של מילים חדשות, אם באמצעות צירוף של תחילית או של סופית (סופיקסציה), אם בדרך של מיזוג מילים (הרכבים), היא תופעה נפוצה בעברית בת-ימינו, ואף זכתה להכרה של האקדמיה ללשון העברית: דו-קיום, מכונאות, מדרחוב.

תכופות נשאלת השאלה, אם יש להחיל את תקני הלשון גם על אוצר המילים של הדיבור העממי ועל סלנג. התנגדותם של טהרנים להכיר בסלנג ובשימוש בונבועת מן הטענה שהסלנג "משחית את הלשון", משום שהדוברים בו אינם נוהגים בכל מקרה על פי הנורמות של הלשון התקינה. ספק אם טענה זו תקפה, שכן הסלנג הוא מעצם הגדרתו משלב תת-תקני, ולכן אינו כפוף לנורמות המחייבות את העברית התקנית. יש להביא בחשבון, שבכל לשון חיה קיימים רובדי לשון הנחשבים ל"תת-תקניים", ולכן אין להחיל עליהם מלכתחילה את הנורמות המחייבות התבטאות פורמלית. כשם שבני אדם מאמצים נורמות שונות לדרכי התנהגות חברתית בנסיבות שונות, כך גם לגבי ההתנהגות הלשונית בסיטואציות שונות (ראו: ניה, 2005).

ההתנגשות בין הנורמה החברתית-מנהגית ובין הנורמה הפוסקנית (התקן) בולטת במציאות הלשונית בישראל. כללי הדקדוק העברי נלמדים בשיטתיות במערכת החינוך, אולם לא תמיד הם מיושמים בשימוש הלכה למעשה מחוץ לחדר הכיתה. כללים אלו כוללים, בין השאר, את צורות הנקבה והריבוי של שמות העצם ושמות המספר, דרכי הצירוף של כינויי הקניין, צורות סמיכות וכן נטיות של פעלים. נזכיר לדוגמה את צורת הריבוי חופים, שיש ההוגים אותה בקיבוץ ודגש במקום בחולם (מעין תיקון יתר), וכן את צורת הסמיכות של מרקם, שהגייתה התקנית היא מַרְקִי (מ' בחיריק, ולא בקמץ) ושל פרטים (הצורה התקנית-פְּרָטִי, ולא פְּרָטִי). במקרים אלו, כמו ברבים אחרים, אנו עדים לאי-התאמה בין כללי התקן לנורמה המנהגית הרווחת, כלומר בין הרצוי למצוי.

גם בתחום התחביר קיימת לפעמים התנגשות בולטת בין התקן לנורמה, והדוגמה הבולטת היא מערכת שמות המספר. דוברי העברית, כולל ציבור המשכילים ונבחרי ציבור, משתמשים בדיבורם בצורה בלתי מובחנת בצורות הזכר והנקבה ("קניתי משקה בשלוש שקל"). נראה שרבים מבין הטהרנים אינם רואים עוד טעם באכיפת כללי ההבחנה המגדירים (בין זכר לנקבה) במערכת המספרים, שכן כללים אלו אינם נשמרים, אפילו במשלבים של דיבור פורמלי, כגון בנאומים של חברי הכנסת. הבעיה של הבחנה מגדרית קיימת לא רק במערכת שמות המספר. תקני הדקדוק העברי מחייבים הקפדה על הבחנה כזוגם בהצמדה של שם תואר לשם עצם. סטיות מן הכלל הזה בולטות, במקרים שבהם מינוח הדקדוקי של שם העצם אינו ברור לציבור, כגון צומת, גרב, שמינים הדקדוקי זכר.

נורמות לשונית-מנהגיות (להבדיל מתקנים) מתגבשות עקב השימוש הרווח בציבור; הן שונות בציבורים ובמשלבים שונים, והן נוטות להשתנות במהלך הזמן. אין לדבר אפוא על נורמה אחידה, המקובלת על דוברי הלשון בכל הסיטואציות האפשריות. נורמה לשונית מנהגית היא תלוית משלב ותלוית דיאלקט; אין להניח, למשל, שאדם ישתמש בדיבור בעגה באותו אוצר מילים שבו ישתמש בכתיבה הפורמלית. ביטויים דוגמת מגניב, חפלה, נדלק עליה, עלהפנים, מה-זה-יפה תואמים את הנורמות הרווחות בשימוש הסלנגי-עממי, אולם לא את אלה של הכתיבה הפורמלית. נורמות כאלה הן יחסיות לטיבה ולמעמדה הסוציו-אקונומי של קבוצת הדוברים. מי שמכיר באופייה הפלורליסטי של כל שפה חיה, חייב להכיר בכך שקיימות נורמות מנהגיות מגוונות, המקובלות על קבוצות שונות והמשרתות צרכים שונים.

האם נורמות מנהגיות של לשון הן עניין של אפנה? נורמות כאלה אמנם משתנות מפעם לפעם, בדומה לנורמות אחרות של התנהגות חברתית; הן משקפות נוהג רווח שלה שימוש בשפה בתקופה מסוימת, ונוהג כזה, בהיותו סוג של התנהגות חברתית, תלוי במידה רבה בנטיות אפנתיות. עם זאת, יש להדגיש שלא כל רובדי הלשון פגיעים לנטיות כאלה באותה המידה. ככל שהמשלב פורמלי יותר, הוא תלוי פחות בנטיות אפנתיות. משלבי הדיבור העממי והסלנג משתנים בקצב מהיר יחסית, והם גם ה"אפנתיים" ביותר. מן הראוי להעיר, שהכינוי "שימוש אפנתי" ספג קונוטציה שלילית בניהם של טהרנים, אולם תיאור סוציולוגי-תרבותי מדעי ראוי לו שיעריך את ההתנהגות המילולית

בדומה לכל התנהגות חברתית אחרת. אין להסביר את השינויים שחלו בדרכי השימוש באוצר המילים העממי רק על פי צורכי החיים המשתנים. במקרים רבים יש לראות בהם "שינוי לשם שינוי", כלומר יציאה מן השגרה הלשונית וחיפוש אחר דרכי הבעה חדשניות.

תקני הלשון, בניגוד לנורמות המנהגיות, נקבעים מטעמים של מוסדות סמכותיים. הם נתונים פחות לשינויים, משום שהם יונקים את תוקפם מטקסטים קלסיים או קנוניים ומושפעים רק במעט מן הנוהג ומן האפנה הרווחת. עם זאת, גם תקנים עשויים להשתנות, בין היתר משום שקובעי התקנים נוטים לפעמים להתפשר עם הנורמות המנהגיות. ההתפשרות שלהתקן הלשוני עם הנורמות המנהגיות היא תהליך אטי של השפעת המצוי על הרצוי. שינויים כאלה משתקפים, למשל, בניסוח של כללי שימוש בעברית במדריכי הלשון לסוגיהם. מדריכים אלה מעצם טיבם נוקטים גישה פוסקנית, נוסח "אמור כך ולא כך", שכן הם מיועדים לתלמידי בתי הספר, לכותבי מאמרים, לעורכים ולמתרגמים. אם נשווה מהדורות שונות של מדריכי לשון מתקופות שונות, ניווכח שקיים תהליך מתמשך של התגמשות בכללים הפוסקניים המחייבים את השימוש בעברית, תוך התפשרות מסוימת עם הנוהג הלשוני המקובל. תהליכים כאלה חלים לא רק על נטיית שמות ופעלים ועל אוצר המילים והדקדוק, הם קיימים גם בתחום הכתיב והפיסוק. כללי הכתיב העברי השתנו רשמית לאחר החלטת האקדמיה ללשון העברית בחדשניסוחשכ"ח. בהחלטה זו מכונה הכתיב המלא בשם "הכתיב חסר הניקוד". על פי החלטות האקדמיה יונהגו שתי שיטות כתיב תקניות: המנוקד וחסר הניקוד, אלא שהתקן החדש לא הפך מניה וביה לנורמה המקובלת. בפועל קיימת אמנם מגמה לעבר הנהגת הכתיב המלא, אולם התקן של הכתיב הרשמי חסר הניקוד על כלליו השונים טרם הפך עד היום לנורמה מנהגית מקובלת.

מעקב אחר קביעת כללי הפיסוק של האקדמיה ללשון העברית מלמד, כי גם בכללים אלו חלו שינויים בהשפעת הנוהג הרווח. הכיוון הכללי בכללים החדשים (כללי הפיסוק החדשים, תשנ"ג) מצביע על מתירנות רבה יותר, ולפיה חלק מן ההחלטות לגבי השימוש בפיסוק נתון לשיקולו של הכותב.

כפי שצויין, בחברות שונות קיימים מוסדות המופקדים על ההכוונה הלשונית ועל קביעת התקנים לשימוש בלשון. יש לציין שמוסדות אלו מעוניינים בעיקר בהבעה הפורמלית בדיבור ובכתיבה (כגון נאומים בכנסת וקריאת חדשות

בכלי התקשורת). האקדמיה ללשון העברית מתערבת בשימוש התקין באוצר המילים העברי באמצעות קביעה שלמונחים תקינים, "נכונים" (חלקם חדשים וחלקם לקוחים מן המקורות). ישמונחים המיועדים למקצועות מסוימים, ויש כאלה המיועדים לציבור הרחב.

עצם קביעת המונחים מטעמה שלהאקדמיה ללשון העברית אינה מבטיחה את קליטתם בציבור הרחב. כך נוצר פער בין התקן לנורמה המנהגית. עיון בדפי למד לשונך שמפרסמת האקדמיה ללשון העברית מלמד, שכ-50% מבין התחדישים השתגרו בשימוש (יש ויכוח בין סוציולינגוויסטים, אם זהו שיעור "גבוה" או "נמוך"). חלק ניכר מהמונחים שהתקבלו בשימוש נועדו למלא חלל לקסיקאלי או להמיר מילים שאולות מלועזית או מילים עבריות שנפסלו, אם משום שנוצרו בניגוד לכללי הדקדוק, אם משום שתורגמו בדרך של תרגום שאילה מלועזית.

הכללתן של מילים חדשות במילונים תלויה בשיקול דעתם של המילונאים. עליהם להחליט אם לתעד את אוצר המילים הקביל, המצוי בשימוש בפועל (כלומר לנהוג על פי הנורמה המנהגית), ואם לכלול במילון מילים חדשות שנוצרו במוסדות המוסמכים לכך, גם כאלה שטרם השתגרו (כלומר לנהוג על פי התקן). במקרים מסוימים המילונאי אכן מתעד גם מילים שגורות לא תקניות, אולם מוסיף בצדן הערה כגון "לא תקני". אם נבדוק, למשל, את התייעוד המילוני של המילה כופתה (בפיהעם – כופתאה), נמצא שבמילון אבן שושן (תשכ"ז) מצוין כופתה בלבד, ואילו במילון ההווה (1995) מצוין בצידה בסוגריים "לא כופתאה" (כך גם במילון ספיר, 1997). אף לא אחד מן המילונים שבדקנו מביא את המילה המקובלת בשימוש – כופתאה, שהתקבלה מגזירה לאחור של צורת הריבוי כופתאות, כערך מילוני עצמאי. במקרה זה אימצה "הקבילות הלקסיקוגרפית" (ראו ניר, 2004) את התקן הלשוני.

למרות התמונה העולה מן הדוגמה הזו, חלה גם בתחום הקבילות הלקסיקוגרפית תמורה בולטת בדור האחרון: הקריטריונים הלקסיקוגרפיים להכללת מילים במילונים של העברית המודרנית נעשו פרגמטיים יותר, ומטרתם היא לשקף את השימוש המצוי בלשון. בהתאם לנטייה זו, מילים המופיעות במקורות, אך אינן שגורות עוד בימינו בדיבור או בכתיבה ("מילות כלח") הוצאו מן המילונים (לדוגמה המילים אפֶדן, גימון). מצד אחר, מילים שחדרו לשימוש, גם כאלה שאינן עומדות בתקן הלשוני-דקדוקי, נכללו בהם,

לפעמים תוך ציון העובדה שאינן גזורות על פי כללי הלשון (מזרון, תובנה). מילון ההווה, למשל, מביא את הצורות מזרון, תובנה, אולם מציין לידן "צורה לא תקנית".

מילון הסלנג המקיף (רוזנטל, 2005), המתעד את העברית המדוברת ואת הסלנג, אינו מבחין כלל בין מילים תקניות לתת-תקניות. כאמור, ניתן לתרץ זאת בכך שהסלנג מוגדר מלכתחילה כמשלב לשוני תת-תקני, וממילא כללי הלשון אינם חלים על הערכים הנכללים במילון כזה (לדוגמה, התבכיין, השתבץ, ב'רפה). אין להסיק מכך שכל ביטויי הסלנג נוצרו בניגוד לכללי התקן הלשוני. רבות מהמילים העבריות הנהוגות בסלנג גזורות על פיהתקן, ועם זאת משמעותן סוטה מן המשמעות המקובלת, התקנית (דפוק, שפשוף).

לעתים נוהגים להתעלם מכך, שנורמות ותקנים בתחום אוצר המילים אינם נוגעים רק לעצם הכללתן של מילים במילון, אלא גם להגדרות המובאות לצדן של המילים (ראו: קרטר, 1998, עמ' 152-154). מילים עבריות לא מעטות משמשות בעברית בת-ימינו במשמעות השונה מזו המקובלת במקורות. עקב הדינמיות הרבה המקובלת במישור הסמנטי, השינויים במשמעיהן של מילים עשויים להיות רבים ומהירים יחסית. מאחר שהתמורות שבמישור הסמנטי אינן גלויות לעין או לאוזן, המודעות לשינויים אלה נמוכה יותר מן המודעות לשינויים בצורתן של המילים. יתר על כן, מאחר שסטיות מן התקן הסמנטי אינן מורגשות כסטיות מן התקן הדקדוקי-הצורני, גם הסבולת (tolerance) לסטיות כאלה רבה יותר, והרגישות הציבורית להן נמוכה יחסית.

כפי שאיננו, האקדמיה הלשונית העברית אינה עוסקת רק בחידוש מילים, אלא גם תורמת את תרומתה להכוונת השימוש התקני בכללי הדקדוק (לדוגמה, כלליהקמץ הגדול), הכתיב (כלליהכתיב חסר הניקוד; כלליהתעתיק) והפיסוק (כללי הפיסוק).

מלבד האקדמיה הלשונית העברית מן הראוי להזכיר כמוסדות מכוונים גם את מערכת החינוך ואתצה"ל. משרד החינוך על שלוחותיו השונות אמנם אינו קובע תקני לשון, אולם משתדל ליישם בהוראה את התקנים המקובלים, תוך הסתמכות על מקורות הלשון ועל קביעות האקדמיה ללשון. יישום התקנים נעשה בהתאם לגיל התלמידים, ומוצא את ביטויי הכנייה הלימודיים ובמבחי הבגרות. יש לציין, כי אין למשרד החינוך רשימה מפורטת ומחייבת שלדרישות

לגביה העברית התקנית, והוא מסתמך בעניין זה על התקנים המקובלים בפרסומי האקדמיה ללשון, במילונים ובספרי הלימוד.

נחזור ונזכיר, שגם מוסדות התקשורת נוטלים חלק חשוב בקביעת תקני הלשון ובעיקר בהטמעתם. רשות השידור מעסיקה יועץ או יועצת לשון שתפקידם לדאוג לכך שעורכי התכניות והקריינים יקפידו על עברית תקינה. לעיתונים יש בדרך כלל תקני לשון משלהם, המחמירים פחות מאלו הנכללים בספרי הלימוד ובפרסומי האקדמיה ללשון, והמביאים בחשבון גם שיקולים חברתיים סוציו-לשוניים.

נציין בהקשר זה סוגמיוחד של נורמות הקשורות לשימוש בלשון, שמאז שנות השמונים של המאה ה-20 נוהגים לכנותו *Political Correctness*. נורמות אלה מצויות, כאמור, במישור הסוציו-לשוני, להבדיל מנורמות שבמישור הלשוני-דקדוקי. התקינות הפוליטית מתייחסת בעיקר לאוצר המילים והביטויים ולא לדקדוק. נורמות כאלה היו קיימות מאז ומעולם, והן נובעות מכך שביטויים מסוימים סופגים קונוטציות שליליות עקב שינויים באתוסים החברתיים, בתפיסות ובמוסכמות תרבותיות. כך, למשל, השתנו הנורמות הקשורות לשימוש במילים ובביטויים בתחומים של מגדר (לדוגמה, בן זוג במקום בעל), מוצא אתני (אפרו-אמריקנים במקום כושים), גילמתקדם (מבוגר, גמלאי, אזרח ותיק במקום זקן ואוקשיש), הומוסקסואליות (גאים, מצעד הגאווה), פיגורשכלי (תלמיד אטי במקום מפגר). בחברה הישראלית מקובלת "כביסת מילים" בשיח הציבורי, כלומר המרה של ביטויים שאינם "תקינים" מבחינה חברתית-פוליטית בעיני חוגים מסוימים בביטויים "נקיים" יותר, כגון: חיסול ממוקד, הפרות סדר, התנתקות. אפשר לראות בכך נורמות של שימוש בלשון נקייה, יופמיסטית. במאמר זה נגענו בכמה שאלות הקשורות לנורמות ולתקנים בלשון העברית. ראינו כי התקנים משתנים בקצב אטי, ואילו הנורמות משתנות בקצב מהיר למדי, כראות ללשון חיה, דינמית ורבת משלבים. בכל הנוגע לתמורות בנורמות ובתקנים, קיימים הבדלים בין מישור הלשון השונים. ה"פגיע" שבהם הוא, ללא ספק, אוצר המילים והמשמעים.

רשימת מקורות

- אבן שושן, אברהם. תשכ"ז. המילון החדש. ירושלים, קרית ספר.
 אבניאון, איתן (עורך). 1997. מילון ספיר. תל אביב, הד ארצי ואיתאב.
 בהט, שושנה (עורכת). תשנ"ד. למד לשונך. ירושלים, האקדמיה ללשון העברית.
 בהט, שושנה ומישור, מרדכי (עורכים). 1995. מילון ההווה. תל אביב, מעריב ואיתאב.
 בן-אשר, מרדכי. 1969. התגבשות הדקדוק הנורמטיבי. תל אביב, הקיבוץ המאוחד
 והמכון האוניברסיטאי של חיפה.
 בנדויד, אבא ושי, הדסה. 1974. מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה. ירושלים, רשות
 השידור.
 זכרונות ועד הלשון. תרע"ג. מחברת ג'. עמ' 47-49.
 כלליה הכתיב חסרה הניקוד (לשוננו לעם, מחזורכ"א, קונטרסו). תש"ל. האקדמיה
 ללשון העברית.
 כללי הפיסוק החדשים (לשוננו לעם, מחזור מד, חוברת ד). תשנ"ג. האקדמיה
 ללשון העברית. עמ' 149-173.
 ניר, רפאל. 1993. דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו (פרק 25): "שיקולים
 נורמטיביים בקבלת תחדישים". תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה.
 ניר, רפאל. 2004. "תמורות בלקסיקוגרפיה העברית בדורנו", בתוך: מחקרים
 ומסות בלשון העברית ובספרותה-דבריהכינוס המדעיה העבריה שישה-עשר
 באירופה (ברלין, יולי 2001). עמ' 105-117.
 ניר, רפאל. 2005. "השירה של האדם הפשוט", בתוך: רוזנטל (עורך), מילון
 הסלנג המקיף, עמ' ז-ח. תל אביב, כתר.
 רוזנטל, רוביק. 2005. מילון הסלנג המקיף. תל אביב, כתר.
 שויקה, יעקב (עורך). 1997. רב מילים – המילון השלם. תל אביב, סטימצקי,
 מט"ח וספרי חמד.
 Bartsch, Renate. 1987. *Norms of Language*. London & New York,
 Longman.
 Carter, Ronald. 1998. *Vocabulary*. London & New York, Routledge.